
BhaktinirjharinyAm Bhaktidarshanam-Ekam
Samikshatmakamadhyayana-Prarupyam

భక్తినిర్హరిణ్యాం భక్తిదర్శనమ్- సమీక్షాత్మకమధ్యయన-ప్రారూప్యమ్

Document Information

Text title : Bhaktinirjharini Prarupyam

File name : bhaktinirjhariniPrarupyam.itx

Category : misc, article, pradIptakumArananda

Location : doc_z_misc_general

Author : (Copyright) Pradipta Kumar Nanda, Kendrapara, Orissa pknanda65 at gmail.com

Transliterated by : Pradipta Kumar Nanda pknanda65 at gmail.com

Proofread by : Pradipta Kumar Nanda

Description/comments : bhaktinirjhariniyAM pratipAditaM bhaktidarshanam-ekaM samIkShAtmakamadhyayana-

Acknowledge-Permission: (Copyright) Pradipta Kumar Nanda

Latest update : August 19, 2026

Send corrections to : sanskrit at cheerful dot c om

This text is prepared by volunteers and is to be used for personal study and research. The file is not to be copied or reposted without permission, for promotion of any website or individuals or for commercial purpose.

Please help to maintain respect for volunteer spirit.

Please note that proofreading is done using Devanagari version and other language/scripts are generated using **sanscript**.

August 19, 2026

sanskritdocuments.org

భక్తినిర్హరిణ్యాం భక్తిదర్శనమ్- సమీక్షాత్మకమధ్యయన-ప్రారూప్యమ్

భక్తినిర్హరిణ్యాం ప్రతిపాదితం భక్తిదర్శనమ్-ఏకం సమీక్షాత్మకమధ్యయన-ప్రారూప్యమ్

౧. ప్రస్తావనా

భారతీయదర్శనపరम्పరా విశ్వస్య ప్రాచీనతమా, సమృద్ధతమా చ దార్శనికపరम्పరా వర్తతే । అస్యాః పరम्పరాయాః మూలలక్ష్యం న కేవలం తత్త్వచిన్తనమ్, అపితు మానవజీవనస్య ఆధ్యాత్మికపరిష్కారః, దుఃఖనివృత్తిః, పరమపురుషార్థభూతస్య మోక్షస్య చ ప్రాప్తిః ఇతి । వేదేషు, ఉపనిషత్సు, భగవద్గీతాయాం, బ్రహ్మసూత్రేషు, పురాణేషు, ఆగమేషు, భక్తిసూత్రేషు చ ప్రతిపాదితాని తత్త్వాని భారతీయదర్శనస్య దృఢమూలాధారత్వేన స్వీకృతాని ।

భారతీయదర్శనస్య వివిధేషు సాధనమార్గేషు జ్ఞానమార్గః, కర్మమార్గః, యోగమార్గః, భక్తిమార్గశ్చ ప్రసిద్ధాః । ఏతేషు భక్తిమార్గః సర్వాధికం లోకవ్యాపీ, సుగమః, సర్వజనసులభః చ మన్యతే । నారదభక్తిసూత్రే భక్తిః “పరమప్రేమరూపా”, శాణ్డిల్యభక్తిసూత్రే బ్రహ్మనుభవస్య శ్రేష్ఠోపాయః, భగవద్గీతాయాం పరమాత్మప్రాప్తేః సులభతమమార్గః, శ్రీమద్భాగవతే మోక్షాతిశాయిని సాధనా చ నిరూపితా ।

ఏవమేవ ఆధునికసంస్కృతసాహిత్యేఽపి భక్తిపరమ్పరా న కేవలం జీవితా, అపితు నవచేతనయా సమన్వితా దృశ్యతే । ఆధునికకవయః ప్రాచీనశాస్త్రీయపరమ్పరాం సమాదృత్య భక్తిసాహిత్యస్య నవీనరూపం సమాజాయ సమర్పితవన్తః । తాదృశేషు గ్రంథేషు “భక్తినిర్హరిణీ” విశేషమహత్త్వమావహతి ।

అయం గ్రంథః కేవలం స్తోత్రసంకల్పహః న, న కేవలం భక్తిగీతసంకల్పహః, అపితు భారతీయభక్తిదర్శనస్య సాహిత్యకాభివ్యక్తిః ఇతి ద్రష్టుం శక్యతే । అస్మిన్ శ్రీజగన్నాథః, శ్రీరామః, శ్రీకృష్ణః, భగవాన్ శివః, ఆదిశక్తిః, శ్రీగణేశః, దేవీ సరస్వతీ చ వివిధస్వరూపైః స్తుతాః సన్తి । తత్ర భక్తిః కేవలం ధార్మికక్రియారూపేణ న, అపితు ఆత్మసమర్పణస్య, ఈశ్వరానుభవస్య, ప్రేమః, లోకమజ్గలస్య, వైతికజీవనస్య, ఆధ్యాత్మికవికాసస్య చ

ఆధారరూపేణ ప్రతిపాదితా దృశ్యతే ।

గ్రన్థస్య సమ్పాదకీయభాగే భక్తేః స్వరూపం పరమప్రేమమయమ్, అమృతస్వరూపమ్, పరమాత్మసాక్షాత్కారస్య సహజమార్గః ఇతి ప్రతిపాదితమ్ । అత్ర బ్రహ్మ, జీవః, జగత్, ఈశ్వరః, భక్తిః, మోక్షః, ఉపాసనా, కరుణా, సమర్పణమ్, విశ్వబంధత్వమ్, సమన్వయభావః చ పరస్పరం సమబద్ధతయా నిరూపితాః । అతోఽయం గ్రన్థః సాహిత్యగ్రన్థత్వాతిరిక్తం దార్శనికగ్రన్థత్వేనాపి విచారణీయః ।

యద్యపి భక్తిసాహిత్యస్య విషయే బహవః శోధప్రబంధాః విరచితాః, తథాపి భక్తినిర్ధారిణీ-గ్రన్థస్య దార్శనికదృష్ట్యా, విశేషతః భక్తిదర్శనపరిపేక్ష్యే, సమ్యగనుసన్ధానం అధ్యాపది న దృశ్యతే । నాస్య గ్రన్థస్య బ్రహ్మతత్త్వమ్, జీవతత్త్వమ్, మోక్షతత్త్వమ్, ఉపాసనాదర్శనమ్, సమన్వయవాదః, భక్తేః తాత్త్వికస్వరూపం వా పృథగనుశీలితమ్ । విష విష ప్రస్తుతశోధస్య మూలప్రేరణాస్రోతః తథా అనుసన్ధాన-అన్తరాలః (ఘోసేఆర్చ్ గః) అస్తి ।

ప్రస్తుతే శోధే భక్తినిర్ధారిణీ-గ్రన్థస్య సమ్పూర్ణవిషయవస్తుం దార్శనికదృష్ట్యా పరీక్ష్య, తత్ర ప్రతిపాదితస్య భక్తిదర్శనస్య స్వరూపమ్, తస్య శాస్త్రీయాధారః, తస్య భారతీయదర్శనపరంపరాయాం స్థానమ్, ఆధునికసమాజే తస్య ప్రాసక్తికతా చ సమ్యగనుశీలిష్యతే । ఏతదర్థం ఉపనిషదః, భగవద్గీతా, బ్రహ్మసూత్రమ్, నారదభక్తిసూత్రమ్, శాణ్డిల్యభక్తిసూత్రమ్, శ్రీమద్భాగవతమహాపురాణమ్, విష్ణుపురాణమ్, స్కన్ధపురాణమ్, ప్రముఖవేదాంతభాష్యగ్రన్థాశ్చ తులనాత్మకదృష్ట్యా అవలమబ్ధినీయాః భవిష్యన్తి ।

అస్య శోధస్య ప్రముఖలక్ష్యం న కేవలం గ్రన్థస్య పరిచయప్రదానమ్, అపితు తస్మిన్ నిహితస్య భక్తిదర్శనస్య తాత్త్వికప్రతిపాదనమ్, భారతీయభక్తిపరంపరాయాః సమన్వయాత్మకస్వరూపస్య ప్రకాశనమ్, ఆధునికసంస్కృతభక్తిసాహిత్యస్య దార్శనికమూల్యనిర్ధారణ చ భవిష్యతి । అయం శోధః ఆధునికసంస్కృతదర్శనసాహిత్యే మహత్త్వపూర్ణం యోగదానం దాస్యతీతి దృఢా అపేక్షా విద్యతే ।

౨. అనుసన్ధాన-అన్తరాలః (ఘోసేఆర్చ్ గః)

ఉపలబ్ధసాహిత్యస్య సమీక్షయా జ్ఞాయతే యత్ వేదేషు, ఉపనిషత్సు, భగవద్గీతాయాం, శ్రీమద్భాగవతే, నారదభక్తిసూత్రే, శాణ్డిల్యభక్తిసూత్రే చ భక్తేః స్వరూపం, సాధనం, సాధ్యం, మోక్షోపయోగిత్వం చ విస్తరేణ నిరూపితమ్ । ఆధునికసంస్కృతభక్తిసాహిత్యస్యాపి సాహిత్యశాస్త్రీయమూల్యాంశానాం కిञ్చిత్ కృతమ్ । పరస్తు భక్తినిర్ధారిణీ-గ్రన్థస్య దార్శనికాధారః, తత్ర ప్రతిపాదితం భక్తితత్త్వమ్, బ్రహ్మ-జీవ-జగత్సమబద్ధత, సమన్వయదృష్టిః,

మోక్షచింతనం, ఆధ్యాత్మికమూల్యబోధశ్చ సమగ్రరూపేణ అధ్యావధి నానుశీలితః । అయం శోధః తదేవ రిక్తస్థానం పూరయతుం ప్రయత్నిష్యతే ।

3. శోధస్య ఆవశ్యకతా ఏవం ఔచిత్యమ్

అస్య శోధస్య ఆవశ్యకతా నిమ్నలిఖితకారణైః సుస్పష్టా భవతి-

- ఆధునికసంస్కృతభక్తిసాహిత్యస్య దార్శనికస్వరూపస్య ప్రకాశనాయ ।
- భక్తినిర్వహణ-గ్రంథస్య శాస్త్రీయమూల్యనిర్ధారణాయ ।
- భక్తిదర్శనస్య ఆధునికవ్యాఖ్యాప్రస్తావనాయ ।
- భారతీయసమన్వయపరమృరాయాః పునఃప్రతిష్ఠాపనాయ ।
- సంస్కృతభక్తిసాహిత్యస్య దర్శనశాస్త్రే యోగదానస్య వివేచనాయ ।
- ఆధునికమానవజీవనే భక్తేః నైతిక-ఆధ్యాత్మికమహత్త్వస్య ప్రతిపాదనాయ ।

౪. శోధస్య ఉద్దేశ్యాః

౧. భక్తినిర్వహణ-గ్రంథస్య దార్శనికస్వరూపనిర్ణయః ।

౨. గ్రంథే ప్రతిపాదితస్య భక్తితత్త్వస్య విశ్లేషణమ్ ।

3. బ్రహ్మ-జీవ-జగత్సమ్బంధస్య వివేచనమ్ ।

౪. ఈశ్వరస్వరూపస్య తథా ఉపాసనాదర్శనస్య పరీక్షణమ్ ।

౫. మోక్షదృష్టేః నిరూపణమ్ ।

౬. సమన్వయదృష్టేః అనుసంధానమ్ ।

౭. భారతీయభక్తిదర్శనపరమృరాయాం గ్రంథస్య స్థాననిర్ధారణమ్ ।

౮. శోధప్రశ్నాః

౧. కిం భక్తినిర్వహణీ కేవలం భక్తికావ్యసంక్లహః, ఉత దార్శనికగ్రంథః?

౨. గ్రంథే భక్తిః స్వరూపం కథం ప్రతిపాదితమ్?

౩. బ్రహ్మ, జీవః, జగచ్చ కథం నిరూపితాని?

౪. కిం భక్తిః మోక్షస్య ప్రధానసాధనత్వేన ప్రతిపాదితా?

౫. కిం గ్రంథే సమన్వయవాదస్య దర్శనం దృశ్యతే?

౬. ఆధునికసమాజే అస్య గ్రంథస్య దార్శనికప్రాసజ్జికతా కా?

౬. పరికల్పనా (ఃయోప్సేసిన్)

అస్య శోధస్య మూలపరికల్పనా ఏషా యత్ భక్తినిర్వహణీ కేవలం భక్తికావ్యసంక్లహః నాస్తి, అపితు భారతీయభక్తిదర్శనస్య సమన్వయవాత్మకః, వేదాంతాధారితః, ఆధ్యాత్మికమూల్యసమ్మన్నశ్చ గ్రంథః । అస్మిన్ ప్రతిపాదితా భక్తిః కేవలం భావోద్రేకః న, అపి తు బ్రహ్మసాక్షాత్కారస్య, ఆత్మోన్నతేః, మోక్షస్య చ ప్రభావీ సాధనమ్ ।

౭. శోధపద్ధతిః

- వర్ణనాత్మకపద్ధతిః
- విశ్లేషణాత్మకపద్ధతిః
- తులనాత్మకపద్ధతిః
- దార్శనికవ్యాఖ్యాతమత్మకపద్ధతిః
- పారాలోచనాత్మకపద్ధతిః
- ఆగమన-నిగమనాత్మకపద్ధతిః

౮. అధ్యాయవిభాజనమ్

ప్రథమోఽధ్యాయః

భక్తిదర్శనస్య తాత్త్వికపరమృతా

- భక్తేః పుష్పత్తిః
- భక్తేః స్వరూపమ్
- వైదికేషు భక్తిః
- ఉపనిషత్సు భక్తేః సంకేతాః
- భగవద్గీతాయాం భక్తియోగః
- నారద-శాణ్డిల్యభక్తిసూత్రయోః భక్తిదర్శనమ్
- భాగవతపురాణే భక్తేః స్వరూపమ్
- ద్వితీయోఽధ్యాయః
- భక్తినిర్ధరిణీ-గ్రన్థస్య పరిచయః తథా స్వరూపవిశ్లేషణమ్
- గ్రన్థకారస్య పరిచయః
- గ్రన్థస్య రచనాప్రయోజనమ్
- గ్రన్థస్య సంరచనా
- భాషాశైలి
- కావ్యవైశిష్ట్యమ్
- దార్శనికప్రవృత్తిః
- ఆధునికసంస్కృతసాహిత్యే స్థానమ్
- తృతీయోఽధ్యాయః
- భక్తినిర్ధరిణ్యాం ప్రతిపాదితం భక్తితత్త్వమ్
- భక్తేః స్వరూపమ్
- ప్రేమభక్తిః
- శరణాగతిః
- ఉపాసనా
- గురు-భక్తిః
- నామమహిమా
- భక్తేః సాధనాని
- భక్తేః ఫలమ్
- చతుర్థోఽధ్యాయః
- భక్తినిర్ధరిణ్యాం బ్రహ్మ-జీవ-జగన్మోక్షతత్త్వానాం దార్శనికమీమాంసా
- బ్రహ్మస్వరూపమ్
- ఈశ్వరస్వరూపమ్
- జీవస్వరూపమ్
- జగత్స్వరూపమ్

- భక్తే: మోక్షోపాయత్వమ్
- ఆత్మసమర్పణమ్
- ఆధ్యాత్మికజీవనదృష్టి:
- పంచమోఽధ్యాయ:
- భక్తినిర్ధారిణ్యాం సమన్వయదర్శనమ్ తథా సమకాలీనప్రాసంగికతా
- ప్రైష్టవ-శైవ-శాక్తసమన్వయ:
- ధార్మికసౌహార్దమ్
- లోకమంగలదృష్టి:
- నైతికమూల్యాని
- సంస్కృతభాషాసేవా
- ఆధునికసమాజే భక్తిదర్శనస్య ప్రాసంగికతా
- షష్ఠోఽధ్యాయ:
- ఉపసంహార:
- శోధనిష్కర్షా:
- మౌలికయోగదానమ్
- శోధస్య సీమా:
- భావిశోధస్య సమూహనా:

౯. అపేక్షితనిష్కర్షా:

అస్య శోధస్య అన్తే సిద్ధ్యేత యత్ భక్తినిర్ధారిణీ న కేవలం భక్తికావ్యగ్రంథః, అపితు ఆధునికభారతీయభక్తిదర్శనస్య ప్రతినిధిగ్రంథః అస్తి । అస్మిన్ భక్తి: పరమప్రేమరూపా, మోక్షోపాయభూతా, సమన్వయాత్మికా, మానవీయమూల్యసమన్వితా చ ప్రతిపాదితా । గ్రంథః భారతీయదార్శనికపరంపరాయాః ఆధునికవాఙ్మయం ప్రస్తాతి తథా సంస్కృతభక్తిసాహిత్యే విశిష్టం స్థానమ్ అర్హతి ।

అస్య విషయస్య దార్శనికదృష్ట్యా అత్యుత్కృష్టా మౌలికతా విద్యతే । విశేషతః “భక్తినిర్ధారిణీ”-గ్రంథే శ్రీజగన్నాథః కేవలం పూజ్యదేవతా న, అపితు దారుబ్రహ్మ, విశ్వబ్రహ్మ, పరబ్రహ్మ, భక్తవత్సలః, సమన్వయస్య ప్రతీకః ఇతి వివిధైః రూపైః నిరూపితః । అతః ఏషః విషయః దర్శనవిభాగస్య విద్యావారిధిశోధాయ అత్యున్నతపయుక్తః భవతి ।

౧౦. సహాయకగ్రన్థాః

- భక్తినిర్వహణీ (మూలగ్రన్థః)
- శ్రీజగన్నాథదర్శనమ్
- శ్రీక్షేత్రసుధానిధిః
- భగవద్గీతా
- ఉపనిషదః
- బ్రహ్మసూత్రమ్
- శ్రీమద్భాగవతమ్
- నారదభక్తిసూత్రమ్
- శాణ్డిల్యభక్తిసూత్రమ్
- విష్ణుపురాణమ్
- స్కన్దపురాణమ్
- భక్తిదర్శనసమ్బద్ధాః శోధగ్రన్థాః
- ఆధునికసంస్కృతసాహిత్యసమ్బద్ధాః గ్రన్థాః
- వేదాంతదర్శనగ్రన్థాః
- భారతీయదర్శనస్య ఇతిహాసగ్రన్థాః
- శోధపత్రాణి, ప్రబంధాః, అన్తర్జాలసమ్మన్దియాః సమీక్షాలేఖాశ్చ
- అన్యే సమ్భావితశోధవిషయాః

౧. భక్తినిర్వహణాం ప్రతిపాదితం భక్తిదర్శనమ్-ఏకం సమీక్షాత్మకమధ్యయనమ్

౨. భక్తినిర్వహణాం శ్రీజగన్నాథతత్త్వస్య దార్శనికస్వరూపమ్ - ఏకం సమీక్షాత్మకమధ్యయనమ్

౩. భక్తినిర్వహణీకావ్యే సగుణ-నిర్గుణబ్రహ్మవిమర్శః

౪. దుర్గామాధవషట్కే ప్రతిపాదితం ప్రకృతిపురుషదర్శనమ్

౫. జగన్నాథసంస్కృతేః దారుబ్రహ్మతత్త్వమ్

౬. భక్తినిర్వహణాం ప్రపత్తివాదః

౭. రసకుల్యాదశకే సఖీభావస్య దార్శనికమహత్త్వమ్

౮. కాత్యాయనీస్తుతౌ బ్రహ్మవార్తాష్టకే చ ఓంకారనాదబ్రహ్మవాదః

౯. దశమహావిద్యాగీతే శాక్తదర్శనస్య విమర్శః

౧౦. రామమటత ఇతి పద్యే నామసంకీర్తనసాధనమ్

Prof.Pradipta Kumar Nanda

Retd.Head, Dept.of Sarvadarshan

SJSV,Puri

Written by Dr. Pradipta Kumar Nanda, Kendrapara, Orisa pknanda65 at gmail.com

——
BhaktinirjharinyAm Bhaktidarshanam-Ekam Samikshatmakamadhyayana-Prarupyam
pdf was typeset on August 19, 2026

——
Please send corrections to sanskrit@cheerful.com

